

ВЪВЕДЕНИЕ

След 11 септември 2001 г. в много Европейски страни се наблюдава динамично развитие на „старите“ и „нови“ форми на радикализация, свързани с десния, левия, етно-националистическия и сепаратисткия екстремизъм, както и с проявления на крайни ислямистки организации. През последните години десният екстремизъм е повод за особено безпокойство за повечето европейски правителства. Терористичните нападения в Норвегия през юли 2011 г. доказаха силно деструктивния потенциал на това явление. В същото време законни прояви на недоволство от страна на движения като ПЕГИДА в Германия имат потенциала да прераснат в актове на насилие. Обезпокоителна за много страни в Европа е и ислямистката радикализация, пример за която са терористичните атаки в Мадрид (2004) и Лондон (2005), както и в Париж (от януари и ноември 2015). Положението в Сирия и Ирак, както и появата на Ислямска държава, водят до нови форми на радикализация, по-специално явлението транснационални бойци, пътуващи до зоните на конфликт и завръщащи се оттам, за които се смята, че представляват сериозна заплаха за сигурността на много от държавите-членки.

Предотвратяването и изследването на радикализацията е не само европейски, а и глобален приоритет и предмет на множество публикации, в които се анализират мотивите и причините за това явление, както и процесите, чрез които отделни лица и групи възприемат радикални идеи и биват въввлечени в насилствени действия. Ислямистката радикализация и десният екстремизъм са обект на множество научни изследвания. В контекста на възраждане на „стари“ и появата на „нови“ форми на радикализация, както сред политическите кръгове, така и сред академичната общност, се наблюдава ограничено разбиране за факторите, провокиращи актове на насилие. В научната литература липсва консенсус не само относно причините, които водят до радикализиране, но и относно самото дефиниране и концептуализиране на това явление и връзката му с тероризма. В много държави от ЕС се водят политически дебати относно начините за справяне с различните видове радикализация. Въпреки това в много държави-членки отговорните за определяне на политики не разполагат с добра емпирична база, на която да стъпят политическите действия, особено в сферата на ислямистката радикализация. Радикализацията като цяло остава недостатъчно изследвана в региона на Централна, Източна и Югоизточна Европа, макар че екстремизмът и политическият радикализъм присъстват отдавна в повечето от страните в региона.

Терористичният акт в Бургас на 18 юли 2012 г. бе ярка демонстрация, че България и гражданите ѝ са уязвими към проявленията на международната ислямистка радикализация. Първи такъв инцидент след бомбените атентати в лондонското метро през 2005 г., терористичният акт в Бургас сложи край на период на относително слаба джихадистка активност в Европа. Той прозвуча като сигнал за тревога не само за властите в страната, но и за правителствата

на европейските и натовските държави, както и за широката общественост. Терористичното нападение в България наложи актуализация на подхода в националната политика за противодействие на тероризма и на Националния план за противодействие на тероризма от 2008 г. В отговор на променящата се външна среда за сигурност, правителството на България прие редица мерки за сигурност с оглед по-добро наблюдение, предотвратяване и реагиране на потенциални терористични заплахи и процеси на радикализация и за по-ефективно противодействие на трафика на транснационални бойци през територията на страната. Макар действията на правителството засега да са насочени основно към по-добра подготовка на структурите за сигурност за прилагане на антитерористичните мерки и механизми за контрол, в изготвените през 2015 г. национална стратегия и план за действие се предвижда и разработване на „меки“ политики и мерки за ранно идентифициране и превенция на процеси на радикализация, преди да са достигнали фазата на употреба на насилие, включително чрез ангажиране на различни ведомства и организации на гражданското общество¹. Това несъмнено е развитие в правилната посока. Меки политики и мерки трябва да се разработват въз основа на наблюдение на рисковите групи и анализ на сложната социална динамика и на мотивиращите фактори, пораждащи потенциална радикализация. Това становище бе изразено от координатора на ЕС за борба с тероризма г-н Жил де Керхов (Gilles de Kerchove) на организираната от ЦИД през януари 2015 г. кръгла маса на тема борбата с радикализацията и терористичните заплахи в Европа. Г-н Де Керхов подчерта важноста на превенцията и необходимостта националните правоприлагащи органи да се научат да разпознават първите признаци на процесите на радикализация, за да се ангажират възможно най-рано структурите на гражданското общество и местните общности. Трябва да се отбележи обаче, че такова наблюдение и анализ в страната понастоящем не се извършват.

Въпреки разрастването на свързаните с международната и вътрешна ислямистка радикализация заплахи за сигурността в ЕС², все още не са проведени задълбочени изследвания относно рисковете, на които е изложена България в този контекст. Засега не е известно български граждани да са участвали в прояви на ислямистка радикализация, свързани с насилие или в ислямистки терористични нападения в страната или в чужбина. Напоследък обаче се наблюдава тревожна тенденция на символично одобрение на действията на международни ислямистки организации сред части от някои изолирани и маргинализирани ромски общности. Още по-обезпокоителна е информацията за действия на логистична подкрепа към преминаващи през страната транснационални бойци от членове на някои местни мюсюлмански (ромски) общности. Изявите на десни екстремистки групи и отделни лица варират от участие в законни (демонстрации и шествия) до незаконни (насилствени) прояви и действия, включващи изпълнена с омраза реторика и словесен тормоз

¹ *Стратегия за противодействие на радикализацията и тероризма (2015 – 2020 г.), приета с Решение № 1039 на Министерския съвет от 30.12.2015 г.* Достъпен на: <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=979> (последно посетен на 17.02.2016 г.).

² Тази тенденция е отбелязана в последния Доклад на Европол за обстановката и тенденциите в развитието на тероризма в ЕС за 2015 г. (*European Union Terrorism Situation and Trend Report*. European Policy Office). Достъпен на: <https://www.europol.europa.eu/content/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015>

до непредизвикани нападения над чужденци, представители на малцинствата и мюсюлмански или еврейски храмове. От края на 1990-те насам футболното хулиганство все повече се превръща в основен канал за прояви на насилие, ксенофобия, етническа и религиозна нетърпимост, както и екстремистки и радикални нагласи.

Въпреки липсата на общоприето определение за радикализация, водеща до прояви на насилие, в изследователската общност съществува широк консенсус, че тя е контекстуално обусловено явление, при което социологически, политически, идеологически и психологически фактори имат еднакво важна роля³. Радикализацията се разбира най-общо като „процеса, чрез който отделни лица възприемат радикални възгледи по отношение на статуквото“⁴. Радикалните позиции се характеризират с „растяща готовност за осъществяване и подкрепа на съществени промени в обществото, които противоречат на или представляват непосредствена заплаха за съществуващия обществен строй“⁵. Изследователите често правят разлика между насилствена и когнитивна радикализация. Докато когнитивната радикализация е свързана с процеса на възприемане на радикални идеи като такива, насилствената радикализация е налице, когато някой предприеме следващата стъпка и използва насилие в подкрепа на възприетите радикални възгледи⁶. Според експерти в областта на разузнаването от САЩ⁷, радикализацията е „процес на възприемане на екстремистка система от вярвания, включително готовността да се използва, подкрепя или подпомага насилието като метод за постигане на обществена промяна“. По-широкото определение за насилствена радикализация представя явлението като „процес на социализация, водещ до използване на насилие“⁸.

Настоящата публикация разглежда радикализацията като сложен взаимосвързан процес, предполагащ идентификация на неговите трансформационни етапи и движещи сили, които могат или няма да доведат до насилие. Следните идеи са смятани за ключови при изследване на процеса на радикализация, разбирани като нееднозначен и многоаспектен:

- Често съществува тясна връзка между радикалните или екстремистки възгледи и нагласи, от една страна, и използването на насилие, от друга, макар да не се проявяват непременно едновременно. Отделни лица и групи могат да изповядват радикални или екстремистки възгледи, без непременно да прибегват до агресивна тактика в действията си. В същото време, участието в актове на насилие не се обуславя или мотиви-

³ European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism*, 2008, стр. 7.

⁴ Bartlett, J., Birdwell, J. and M. King (2010) *The Edge of Violence* [„Периферията на насилието“], London: Demos, 2010, стр. 1.

⁵ Dalgaard-Nielsen, A. (2010). „Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know“, *Studies in Conflict and Terrorism*, 3(9), 797:814, стр. 798.

⁶ Vidino, L. and J. Brandon (2012) *Countering Radicalisation in Europe*, ICSR, King's College, London, стр. 9.

⁷ Allen, C., „Threat of Islamic Radicalization to the Homeland“, Testimony before the U.S. Senate Committee on Homeland Security and Government Affairs, 14.03.2007, стр. 4.

⁸ European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism*, 2008, стр. 5.

ра непременно от приобщеност към радикални вярвания или мисловни рамки, а може да е мотивирано от лична или групова лоялност или групов натиск (peer pressure).

- Радикализацията се разбира като динамично, многоетапно и многоаспектно явление, което настъпва в причинно-следствената секвенция на индивидуалните уязвимости (лична биография) и взаимодействията с благоприятстваща среда. Поради това тя трябва да се разглежда като явление, зависещо от контекста.
- Анализът на факторите, водещи до радикализация, трябва да включва въпросите защо, кога и как отделни лица или групи решават да се присъединят към организации, застъпващи радикални възгледи и защо, кога и как някои от тези лица (сами или с други) предприемат актове на насилие, които (могат да) включват физическо разрушение или заплаха за безопасността и живота на хора. В търсене на отговорите на тези въпроси, следва да се вземат предвид следните равнища на анализ: микро- (индивид), мезо- (социална среда/групова динамика) и макро- (по-широката обществена и политическа среда).

Настоящата публикация изследва проявите на четири различни форми на радикализация в България, които са актуални в по-широкия контекст на Европа – дясна и лява радикализация, ислямистка радикализация и футболно хулиганство. Прави се анализ на организационните им структури и действащи лица, на техните идеи и идеологии, на мотивацията и причините, с които се обясняват генезисът и проявите им (ненасилствени и насилствени). Заедно с това е направен критичен преглед на подходите в политиките за мониторинг, превенция и противодействие на радикализацията в България, в това число анализ на съществуващите слабости. Съпътстващият обзор на правната и институционална рамка спомага за изграждането на пълна представа относно нивото на подготовка на институциите за противодействие на анализиранията явления.

Настоящият анализ има за цел да даде основа за операционализация на индикатори за пилотен мониторинг на феномените на радикализация.